



FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Johan Haquin Wallman, Sven Nilsson och den moderna arkeologins
genombrott

Nicklasson, Påvel

Fornvännen 2008(103):2, s. [102]-110 : ill.

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2008_102

Ingår i: samla.raa.se

Johan Haquin Wallman, Sven Nilsson och den moderna arkeologins genombrott

Av Påvel Nicklasson

Nicklasson, P., 2008. Johan Haquin Wallman, Sven Nilsson och den moderna arkeologins genombrott. (Johan Haquin Wallman, Sven Nilsson and the birth of modern archaeology.) *Fornvännen* 103. Stockholm.

Many writers on the history of archaeology have stated that the creation of the modern discipline took place in the 1830s. It was carried out in Copenhagen and Lund by Sven Nilsson, Christian Jürgensen Thomsen and, somewhat later, Jens Jacob Asmussen Worsaae. They created the foundations of what is today known as archaeology, their advances springing from their scientific minds and erudition. Less discussed in the history of archaeology is what preceded the breakthrough and what was in fact new. In an anthropological sense, the history of archaeology functions as a creation myth for a scientific discipline as discussed by Latour and Woolgar.

In the paper I analyse work by Sven Nilsson and Johan Haquin Wallman (1792–1853), a representative of the old school, concerning their verdict on a manuscript submitted to the Royal Swedish Academy of Letters in 1844. The difference between the two scholars is less a question of scientific brilliance than of different sources of inspiration. Wallman was inspired by the wide-ranging natural scientist Alexander von Humboldt, while Sven Nilsson studied zoologist Georges Cuvier. My conclusion is that a great deal of the impetus for the birth of archaeology should be sought in changes in the natural sciences.

*Påvel Nicklasson, Silvergården 7B, SE-261 43 Landskrona
pavelnicklasson@brikks.com*

Om man ägnar arkeologins historia det minsta intresse lär man sig snart en av de mest grundläggande sanningarna, nämligen att arkeologin skapades på 1830-talet genom insatser av Christian Jürgensen Thomsen, Sven Nilsson och något senare Jens Jacob Asmussen Worsaae. Dessa skapade fundamenten till vad som har blivit ämnet arkeologi. Det är treperiodsystemet, ett kulturantropologiskt synsätt samt en arkeologisk metodik, till exempel typologi. Ofta betonas att det som inträffade under 1830-talet var ett vetenskapligt genombrott då gamla förlegade och felaktiga idéer om forntiden fick ge vika för ett vetenskapligt synsätt utvecklat av triumvirerna. Dessa ges status av genier med personliga egenskaper som

gjorde det möjligt för dem att skingra dimmorna om forntiden och formulera rätta sättet att bedriva arkeologi (Hildebrand 1937; Gräslund 1987; Baudou 2004). Med fokus framför allt på Sven Nilsson frågar jag nu lite provokativt: Skedde det något vetenskapligt genombrott? Och om det var ett genombrott, vari bestod det?

Arkeologins fäder

Berättelserna om den moderna arkeologins portalfigurer följer en nästan formelartad uppbyggnad i de arbeten som befattat sig med 1800-talets arkeologihistoria.

1. De tre besatt extraordinära personliga egenskaper. De var oerhört begåvade och överglänste

samtiden med sin tankeskärpa. De tänkte på ett systematiskt och vetenskapligt korrekt sätt. Kort och gott, de framställs som idoler som vi som sentida efterföljare skall försöka likna. Ibland får denna idolstatus nästan parodisk karaktär. Bengt Hildebrand skildrar Thomsen som en man som både a) tog starkt avstånd från sin samtids stolliga idéer om forntiden och därför inte läste särskilt mycket av det som skrevs, och b) som en man som var mycket väl förtrogen med sitt ämnes litteratur. Vetenskapliga ideal som att ta avstånd från dilettanteri och vara väl inläst på sitt ämne kommer i konflikt med varandra.

2. De var isolerade. I alla vetenskapshistoriska framställningar om perioden får man intrycket att före dem fanns ingen egentlig fornforskning eller arkeologi. Hildebrand raljerar över vissa av Thomsens föregångare utan att närmare beskriva deras forskningsinsatser eller sätta in dem i ett vetenskapshistoriskt sammanhang. I Baudous kapitel om perioden får man leta om man ens skall hitta namnen på några samtida fornforskare. I en fotnot får man veta att en person som hette J. Wallman och en annan som hette N.J. Ekdahl gjorde resor åt Göthiska Förbundet (Baudou 2004, not 292).

Det stora undantaget som alla författare jag studerat framhåller är Magnus Bruzelius. Denne var aktiv under 1810- och det tidiga 1820-talet. Av ekonomiska skäl fick han avbryta sin fornforskning och bli präst, dåtidens räddningsplancka för akademiker. Bruzelius framställs som en ropandes röst i öknen som förebådar de tres ankomst ett decennium senare. Han myntade begreppet »stenålder» baserat på arkeologiskt material, samt använde sig av antropologiska jämförelser tjugo år före Sven Nilsson. De tre stora männen verkade annars i ett vetenskapligt vakuum där de skapade den moderna arkeologin genom sin genialitet.

3. Som framgår av skildringen av Magnus Bruzelius lider framställningarna då och då av att man inte riktigt har klart för sig vad de tre åstadkom eller vad som egentligen var det nya i deras forskning. Jag vet inte hur många arkeologer idag som har klart för sig vad Sven Nilssons insatser egentligen bestod av eller hur hans tänkande skiljde sig från samtidens.

4. En fjärde aspekt är tiden. Under 1800-ta-

lets andra hälft fick vetenskapen och därmed vetenskapsmannen en allt mera dominerande ställning i samhället. Thomsen och Nilsson var verk samma under inledningen av denna period. Därför är generationen efter dem – Oscar Montelius, Hans Hildebrand, Sophus Müller – än större fadersfigurer. Vetenskapen hade aldrig tidigare haft denna dominerande roll i samhället. Därför nådde tidigare forskare aldrig någon exceptionell status. I och med detta gällde det att särskilja vad som var vetenskap från det som inte var det. Vetenskapsmannen blev under 1800-talet en kulturhero, i besittning av civilisationens goda egenskaper.

Framställningarna om arkeologins fäder är i antropologiska termer en mytologi. Den har de kännetecken som Bruno Latour och Steve Woolgar (1986, s. 54 f) anför i en vetenskapssociologisk studie över neuroendokrinologin. Sannolikt är det så att alla vetenskaper, för att vara vetenskaper, måste hålla sig med en skapelsemyt. Denna kan med antropologiskt språkbruk beskrivas som att i en grå forntid har en kamp utspelats mellan olika krafter (idéer, teorier o.s.v.). I slutänden vann den bästa kraften, som vi nu tillber. Vad striden egentligen handlade om diskuteras mera sällan, antingen för att den inte anses vara så viktig för vad som sker i dagens forskning, eller för att de segrande sanningarna är alltför basala för att det ens skall vara värt mödan att ifrågasätta dem. Vilken arkeolog skulle idag ifrågasätta (eller ens diskutera) treperiodsystemet eller tillbakavisa tanken på att sentida naturfolk kan ge viktiga insikter om stenåldern?

Utan att förringa de arkeologiska fädernas insatser, som är nog så betydande, drar jag slutsatsen att deras sentida efterföljare i lika stor omfattning ägnat sig åt att bygga upp en mytologi som att beskriva ämnets historia. Jag vill försöka gå bakom denna mytologi och beskriva ett konkret exempel där så kallade nya och gamla idéer kolliderade.

J. Wallman

Jag har av någon anledning fascinerats av Baudous fotnot 292, där någon vid namn J. Wallman omnämns som en person som genomförde antikvariska resor. Han hette Johan Haquin Wallman och sågs av sin samtid som extremt lärd,

kanske som Sveriges främste fornforskare. Han föddes 1792, studerade botanik i Uppsala mellan 1810 och 1815 och gav ut en flora. Därefter ägnade han sig under några år åt att samla in folkvisor, lekar och melodier. Från och med 1819 blev det fornforskning för hela slanten. Fram till 1834 gjorde Wallman årligen långa strapatsrika antikvariska resor i sydöstra Sverige. Därefter hade han en svacka under resten av 1830-talet då han undervisade i historia vid Linköpings gymnasium. 1836 blev han präst i Slaka utanför staden. De antikvariska resorna hade knäckt hans hälsa. Sannolikt hade han ådragit sig malaria, och han klagar i brev över åkommor och smärtor. Dessutom var han utfattig. Från 1841 vaknade dock Wallmans intresse för forntiden på nytt. Han tog säte i Vitterhets-akademien, där han varit ledamot sedan 1829, och läste där upp uppsatser om väl valda ämnen. Han granskade inkomna skrifter och lämnade även själv in ett och annat arbete. Aktiv i Akademien var han fram till 1851, och 1853 avled han. Wallmans sista större vetenskapliga arbete var en stor bok om alger. Man får leta ordentligt om man skall hitta någon arkeolog som skrivit mer än två rader om denne säregne man.

Wallman platsar i alla avseenden i den småtokiga generation av fornforskare som ohejdat rumsterade runt innan de tre fäderna stakade ut den rätta kursen för oss. Han var medlem i Göthiska Förbundet i vars tidskrift, *Iduna*, han publicerade bidrag som till exempel »Oden och Budha», »Om striden på Samsö» och »Ett Indiskt Skriftecken bland runorne» (1822a, b; 1824). Han fick också Vitterhetsakademiens stora pris för två långa uppsatser varav den första, *Historisk och Geographisk Afhandling om Skandinavians bebyggande, efter Orientaliska och Vesterländska källor* (Wallman 1826) är ett riktigt storverk i den romantiska fornforskningen. Svear, götar och turkar har i tidernas begynnelse utvandrat från Himalaya till Sverige, förklarar författaren. Den andra uppsatsen, framlagd 1828, *Öfversigt af Svenska fornlemningar, med anvisning till deras känedom och beskrifning*, beskriver en nomenklatur för fornlemningar. Den har en mycket viktig, men förbisedd, position i den svenska arkeologins historia. Tyvärr blev utgivningen fördröjd i tio år, och när arbetet väl kom ut 1838 var det inte längre lika angeläget.

Jag tror inte jag behöver beskriva Sven Nilsson lika ingående. Även om den definitiva biografien ännu inte skrivits, finns många goda översikter av hans arkeologiska insatser. Förutom de redan nämnda arbetena, om arkeologins historia, vill jag framhäva Berta Stjernquists artikel från 1983 som den kanske främsta översikten över Nilssons betydelse inom arkeologin. Johan Hergardt har sedermera placerat in Sven Nilsson i ett brett vetenskapshistoriskt sammanhang (Hergardt 1996; 1997).

I resten av denna artikel skall jag jämföra Wallman och Sven Nilsson. De träffade på varandra i egenskap av ledamöter i Vitterhetsakademien. 1844 blev de inkallade som sakkunniga för att bedöma ett inkommet manuskript. Deras utlåtanden är utgångspunkten för min jämförelse. Vad utgjorde skillnaderna mellan dem? Vad är den avgörande faktorn för att vi skall se Sven Nilsson som den moderna arkeologins fader, medan generationen före honom avfärdas som småstolliga fornforskare? Innan drabbningen mellan fornforskaren och det vetenskapliga genombrottets man skildras måste några detaljer redas ut.

Vad genombrottet inte var

Den vetenskapliga arkeologins genombrott bestod inte av en yngre generation forskare som gjorde uppror mot ett gäng gamla förstockade stötar. Sven Nilsson föddes 1787 och var fem år äldre än Johan Wallman.

Den vetenskapliga arkeologins genombrott berodde inte på att zoologen Sven Nilsson införde ett naturvetenskapligt synsätt. Johan Wallman var botaniker och lika skolad som Nilsson i naturvetenskap.

I själva verket liknar Johan Wallman och Sven Nilsson varandra litet för mycket för att man skall kunna se någon avgörande skillnad mellan en vetenskaplig och en förvetenskaplig forskare. Båda var ofrälse och kom från intellektuella hem. Båda saknade egen förmögenhet och var tvungna att för sin forskning lita på privata välgörare. Nilsson uppnådde först på gamla dagar, då han blivit berömd, ekonomiskt oberoende. Båda sökte i sin ungdom professurer vid universitet, Nilsson i Lund, Wallman i Uppsala. Båda nekades tjänster. Nilsson hade tur och mäktigare

välgörare, som tillät honom att fortsätta på den akademiska banan. Wallman blev tvungen att återvända till landsortshälan Linköping och där försörja sig själv, sina föräldrar och sin syster. Hans forskning blev mera provinsiell och fick skötas under perioder av ledighet. Man kan tänka den kontrafaktiska tanken, vad hade det blivit av svensk arkeologi om Johan Haquin Wallman hade kunnat stanna kvar i Uppsala och blivit professor medan Sven Nilsson hade fått återvända till den skånska landsbygden?

Även om Nilsson inte var den förste naturvetenskapligt skolade forskaren som ägnade sig åt arkeologi, hade både hans och Wallmans naturvetenskapliga synsätt fundamental betydelse för den arkeologiska forskningen de bedrev. Skillnaden mellan dem kan tillspetsat sägas vara skillnaden mellan Humboldt och Cuvier.

KVHAA:s Handlingar 1844

Till Vitterhetsakademien hade inkommit en ansökan från prosten Axel Emanuel Holmberg om ett bidrag på 400 riksdaler för att renrita och trycka teckningar av hällristningar från Bohuslän. Dessa var tänkta att ingå i ett vetenskapligt arbete om ristningarna. För att utröna om arbetet höll den vetenskapliga klass som krävdes för att komma i fråga för bidrag inkallade Akademien två av sina ledamöter som granskare: Johan Haquin Wallman, lektor i Linköping, och Sven Nilsson, professor i Lund. Ärendet finns skildrat i Vitterhetsakademiens protokoll från 1844. Den gamla skolan skulle sålunda drabba samman med den nya, och slagfältet var Holmbergs avhandling. I december 1844 var granskningen klar och de båda sakkunniga inkom med sina omdömen.

Det kan förefalla litet märkligt att använda Vitterhetsakademiens protokoll som källa för arkeologihistorisk forskning. Vid den här tiden fanns det emellertid inget inhemskt forum för arkeologer och fornforskare. Det fanns inget organ som publicerade artiklar och korta inlägg. En av möjligheterna att publicera något om forntiden var att skriva en bok och hoppas på att någon, som till exempel Vitterhetsakademien, valde att bekosta utgivningen. Därmed finns det ett litet antal arkeologiska böcker från perioden, varav den mest kända är Sven Nilssons *Skandi-*

naviska Nordens Ur-invånare: ett försök i komparativa Ethnografien (1838). Vad som saknas är artiklar där idéer och tankar läggs fram och kritiseras.

De svenska fornforskarna och arkeologerna var få. Man kan nog påstå att de flesta och mest framstående hade säte i Vitterhetsakademien. Detta var alltså förutom en myndighet med ansvar för vård av landets fornlämningar också en av de få mötesplatserna för forntidsintresserade forskare. Protokollen är i huvudsak kortfattade summeringar av de ärenden som avhandlades och de beslut som fattades. Bland dem finns ofta bifogade uppsatser, utlåtanden och längre inlägg. Dessa har ett stort arkeologihistoriskt källvärde som inte till fullo har utnyttjats. Man har i senare tider ofta lagt ner energi på att analysera de få arkeologiska publikationer som gavs ut och missat den ibland ganska intensiva debatt som fördes i Akademien. Det innebär att man har analyserat de färdiga verken men missat den forskningsprocess som föregick dem och faktiskt i viss utsträckning är åtkomlig.

Wallmans utlåtande

Wallmans omdöme är kort och koncist, knappt två sidor långt. Trots det lyckas han ta fram viktiga aspekter på arbetet och ge en bild av vad han som representant för den gamla skolan står för. Han skriver:

»Det är allmänt känt, att en betydlig del af det forna Skandinaviens häfder ligger förvarad i landets monumenter, ibland hvilka de så kallade hällristningarna intaga ett viktigt rum. [...] men den vinst Historien af hieroglypher i denna lapidariska krönika kan vänta, bestämmes väsentligt af den kritiska noggranhet och trohet, hvarmed de afbildas och blir större i samma mohn tydaren har comparatift överblick af ett större antal teckningar, samt tillgång till lokala uppllysningar, hämtade från ortnamn, traditioner, monumenternes distance från och lodrätta höjd öfver hafvet och vattendragen samt andra hithörande omständigheter, hvilka icke undfalla forskaren.»

Wallmans egna forskning var vittförgrenade.

Hällristningar verkar dock ha varit ett perifert fält för honom. Jag har i hans mycket omfattande kvarlåtenskap endast hittat några avbildningar av ristningar vid Roxen samt en påbörjad odate-rad uppsats med titeln *Svenska Hällristningar*.

Vad är det då Wallman säger i sitt utlåtande? Landets historia ligger bevarad i våra fornlämningar. Arkeologin är med andra ord en historisk vetenskap, eller åtminstone teckenbaserad. Den som har förmågan kan läsa fornlämningarna som en text om vad som hänt i det förflutna.

Vidare påpekar han att noggrannhet då man avbildar fornlämningar, som hällristningar, är grundläggande. Man skall komma ihåg att detta var långt innan kameran kom till användning som dokumentationsverktyg. Det florerade bättre och sämre avritningar av fornlämningar som forskarna hade att bedöma vid sina studier.

Sedan påpekar Wallman vikten av att man som forskare skall känna till och ha erfarenhet av ett så stort material som möjligt. Materialet är hällristningsplatser, undersökta på plats av forskaren själv. Det gäller att genom personliga studier utvinna så mycket information om platsen som möjligt. Endast så kan man avkoda fornlämningarna. Naturvetenskapliga undersökningar är viktiga. Havsnivån används ju än idag som ett sätt att datera hällristningar. Dessutom skall man samla in ortnamn och traditioner om fornlämningarna. De är alltså levande inslag i en levande bygd med trådar av minnen och tradition förbundna med oss.

Sven Nilssons utlåtande

Sven Nilssons utlåtande är betydligt längre och vidlyftigare. Han börjar med att påtala att han har besökt Holmberg på plats i Bohuslän och tillsammans med honom studerat hällristningar. Även Nilsson påpekar att noggranna avbildningar är av största vikt för arbetets kvalitet. Sedan visar han att kunskapen om hällristningar ännu inte var så stor:

»Att hällristningarna äro huggna med stålmejsel, är lätt att se, enär tydliga märken skönjas efter mejselhuggen i den hårda merendels finkorniga af grus och vatten slätspade granitytan. De vapen, som ej sällan föreställas, äro också påtagligt jernvapen, nemli-

gen yxor och lans precis lika dem som i mängd förvaras i Christianias antiquariska Museum (och ingalunda stenklubbor, hvilket en och annan af de utgifna teckningarna synes vilja visa) samt runda sköldar, stundom fullkomligt lika en sköld af trä, omgifven af en jernskena, i midten försedd med en rund jernplåt och delad i 8 fält genom radierande jernskenor, hvilken sköld likaledes förvaras i nämnda Museum.»

De feldaterade hällristningarna och att de är huggna med stålmejsel visar hur man såg på forntiden. Wallman hade i sina skrifter på 1820-talet menat att forntiden började omkring 500 före Kristus genom götarnas invandring från Högasien (Himalaya). I början är allt ett dimmigt töcken. Sverige var från början bebott av lappar och finnar som knappast lämnat några spår efter sig. Nilsson hade på 1830-talet modifierat denna bild genom att förlänga forntiden med 500 år. Mellan lapparnas och götarnas invandring klämde han in en keltisk period som man kan likställa med bronsåldern. Lapparna var ansvariga för stenåldern. Götarna och sedan svearna var landets järnåldersbebyggare och hade ristat hällristningarna. Nilssons kronologi bygger på existerande kronologier och tankar som andra haft.

Poängteras bör att Nilsson flera gånger talar om museets, det vill säga centralmuseets, betydelse. Det är här som forskaren vinner kunskap om sina fynd. Nilsson säger visserligen att han varit på plats och studerat hällristningarna, men han framhåller inte detta som ett moment i den egentliga forskningen. Sedan fortsätter Nilsson med att grunda sin datering av ristningarna:

»[...] deremot ser man karlar till häst och försedda med vapen, hvilket tydligt ådagalägger att det folk som huggit dem, haft cavalleri; oxar och kor, hvilket utmärker att de haft boskapsskösel, och om jag ej misstager mig, äfwen ärr [årder] och andra redskap som visa åkerbruk.»

Hällristningarna är alltså bilder av en svunnen verklighet. Nilsson menar att hällristningarna är från en hednisk tid genom att runda hällrist-

ningar (solkors) är avbildningar av stensättningar och skålgropar är bilder av resta stenar. Han konkluderar med:

»Många grupper, som förekomma på hällristningarna, ådagalägga den tidens levnadssätt och dessa sculpturarbeten äro säkert snarare af historisk än allegorisk art.»

Nilsson börjar med några grundläggande teknologihistoriska iakttagelser. Om man inte rider kan man inte avbilda ryttare. Om man inte ärjar kan man inte avbilda årder. Från dessa iakttagelser går han vidare och rekonstruerar den forntida kulturen. Hällristningarna är historiska källor och inte bara allegorier. Poängen är att man genom en bild eller ett fragment av forntiden kan göra omfattande utsagor om levnadssätt och kulturell nivå. Jag tror att många grävande kollegor känner igen sig när man hittat en bit keramik och någon ur den så kallade allmänheten kommer förbi och frågar om man hittat något. Keramikbiten blir utgångspunkten för att man berättar hur världen var under forntiden, hur folk levde och till och med vad man tänkte och kände. Givetvis är detta litet överdrivet, eftersom man som arkeolog fyller på information från andra källor utöver den enskilda keramikbiten. Man känner till liknande fynd och tidigare tolkningar som man mer eller mindre medvetet drar sig till minnes. Om man skulle synliggöra dessa kedjor av tyst kunskap, skulle det i slutänden visa sig att en betydande del av dessa är skapade genom liknande processer som Nilsson utförde. Små materiella fragment används för att rekonstruera forntida levnadssätt och kulturer. Nilsson var först med detta. Wallman skulle aldrig ha drömt om att en enda liten skärva av forntiden skulle kunna användas för att rekonstruera en hel värld.

Även Nilsson är inne på havsnivåns betydelse för datering av ristningarna, men utvecklar inte detta vidare. Utlåtandet slutar med en teknisk diskussion om vilka metoder man bör använda för att avbilda hällristningar så korrekt som möjligt. Att rätt avbilda hällristningarna görs genom rätt metodval. Därefter kan de föras till museets studerkammare för vidare utvärdering. Detta är en nyckel in i Sven Nilssons tänkande.

Alexander von Humboldt

Om man drygt 160 år efter att det begav sig skall summera omdömena vill jag säga att båda är förnuftiga och innehåller goda arkeologiska argument. Det mesta som de båda forskarna säger känns mer eller mindre igen i nutidens arkeologi. Wallmans utlåtande känns inte mera inaktuellt eller sämre än Nilssons, trots att han tillhör den förvetenskapliga generationen. Utlåtandena är dock olika. Jag tror att det är i dessa skillnader som man skall söka den moderna arkeologins ursprung, snarare än i personliga egenskaper och genialitet. Båda forskarna hämtar inspiration från naturvetenskaperna, men gör det från två olika huvudkällor. Naturvetenskaperna hade ett mycket starkt inflytande på humanvetenskaperna under 1800-talet. Detta faktum har man ofta bortsett från i arkeologihistorien.

Förenklat kan man säga att Wallmans huvudsakliga inspiration är den brett verksamme tyske naturforskaren Alexander von Humboldt, medan Sven Nilsson hämtar sitt sätt att arbeta från den franske zoologen Georges Cuvier. Både Wallman och Nilsson hämtade givetvis inspiration från en mängd naturvetenskapliga arbeten och forskare. Linné är en portalfigur som båda hade läst och förhöll sig till. Wallman var som romantiker starkt färgad av Schellings och Okens naturfilosofi. Dessa, tillsammans med Humboldts mer systematiska metodik, formade Wallmans syn på vetenskapen.

Schelling var den romantiska filosofins portalfigur. Han fick ett enormt genomslag i Sverige runt 1810, precis då Wallman studerade i Uppsala, schellingianismens huvudstad (Nordin 1987). Det är nog svårt att dra fram en annan epok då filosofi haft sådan betydelse. Det utkämpades bittra kulturstrider. Schellingianisterna sågs som revolutionärer och hädare. Skalden Atterbom tvingades i landsflykt efter att ha anklagats för panteism och Geijer ställdes inför rätta för att man menade att han förnekat trenigheten. Enligt Schelling består inte naturen av materia utan av krafter. Det finns ingen gräns mellan dött och levande, allt är ande, antingen slumrande eller aktiv. Allt är ett utsträckt subjekt. Det innebär att bakom det synliga finns en osynlig ande. Det är denna som forskaren kan avslöja. Det svåra var att utveckla en metod för

att komma dithän. Därmed kom romantikens forskare att få inslag av konstnär. Eftersom Schelling inte utvecklade någon praktisk metod att studera naturen med är det svårt att peka ut exakta delar av Wallmans forskning som är influerad av Schelling. Därför har jag istället valt den mer praktiskt inriktade Humboldt för att belysa Wallman.

Humboldt genomförde runt år 1800 naturhistoriska forskningsresor i Europa och Sydamerika. Han förespråkade en holistisk syn på naturen. I stället för att i Linnés anda ge sig ut och leta efter det ovanliga och avvikande betonade Humboldt att man skulle finna och beskriva det typiska. Det innebär att platsen blev av central betydelse för förståelsen. Humboldts sätt att tänka fick ett starkt genomslag i början av 1800-talet och kan länkas till andra romantiska tankegångar. Den främste svenske företrädaren för denna riktning var Göran Wahlenberg som reste i Lappland och skrev reseberättelser i Humboldts anda (Eliasson 1999).

Detta synsätt överensstämmer med Wallmans betoning av att man skall studera platsen för hållristningarna ur så många infallsvinklar som möjligt. Det finns inget som kan ersätta platsens betydelse för forskaren och hans förståelse. Den enskilda ristningen är tämligen betydelslös och måste ses i sitt sammanhang med den omgivande naturen, andra fornlämningar, traditioner och minnen i form av ortnamn.

Den holistiska synen och intresset för platsen medför att man ser naturen som harmonisk. En plats fungerar som en organisk helhet. Wallman såg därmed forntiden som harmonisk. Forn tidens folk var högstående, visa och lyckliga, även om de levde enkelt. Motsättningar fanns, men i Wallmans skildringar löses dessa genom kompromisser och fördrag. Därmed var övergångar mellan olika folk, tider och vad vi skulle kalla kulturer mjuka, i det närmaste omärkliga. Precis som det sker flytande övergångar mellan vegetationszoner i en skog.

Georges Cuvier

Georges Cuvier var en av tidernas mest betydelsefulla naturvetenskapsmän, främst zoolog och paleontolog, men han sysslade dessutom en hel del med arkeologi. Sven Nilsson studerade

för honom i Paris. Många av Cuviers tankar hade stor betydelse för arkeologins framväxt under 1800-talets första hälft. Inom geologin kunde han konstatera att det finns fossil av utdöda djurarter. Guds skapelse hade alltså förändrats över tid. Genom Cuviers studier öppnades längre tidsperspektiv på jordens historia och även människans förhistoria.

I det här sammanhanget vill jag betona ett annat av Cuviers forskningsområden, den jämförande eller komparativa anatomin. Det var genom sin skicklighet som anatom Cuvier kunde dra slutsatsen att fossil tillhör utdöda djurarter. Han blev till sist så skicklig att han utifrån ett enda ben kunde rekonstruera ett helt djur. Givetvis har hans rekonstruktioner kommit att modifieras. Nya metoder har utvecklats som gett ny kunskap om det förflutna. En bärande tanke består dock i det att vi numera, liksom Cuvier, menar att vi kan få kunskap om det förgångna genom att rekonstruera en förgången värld utifrån små fragment. Det viktigaste för ett djur är vad och hur det äter. Därför är de viktigaste organen de som har med födointag och matsmältning att göra. Om man kan rekonstruera hur ett djurs matsmältning fungerar, kan man i nästa steg uttala sig om i vilken miljö djuret levde. Det är till exempel osannolikt att hitta en krokodil i en öken. Genom sitt sätt att äta är den bunden till sitt habitat. Man kan sålunda från en enda tand från ett utdött djur rekonstruera ett helt forntida landskap.

För att nå den skicklighet som Cuvier besatt var det viktigt att ha en enorm samling komparativt material att utgå från. Forskaren når sanningen genom att långsamt och metodiskt analysera av andra insamlade fynd. Därför var Cuvier en av de första förespråkarna för centralmuseet. Denna institution blev navet runt vilket vetenskapen under andra halvan av 1800-talet kretsade. En inspirerande bok som skildrar uppbyggnaden av de vetenskapliga teorierna bakom arkeologin, centralmuseernas framväxt och påverkan från naturvetenskaperna är Olof Ljungströms *Oscariansk antropologi. Etnografi, förhistoria och rasforskning under sent 1800-tal* (2004).

Sven Nilsson översatte Cuviers tankar till arkeologin. Genom en enda hållristning eller annat fornfynd är det möjligt att uttala sig om

en hel kultur. I fokus står liksom hos Cuvier födointaget, överfört på en kultur. Genom att ett visst folk odlade var de i besittning av vissa karaktärsdrag och kunde beskrivas på ett visst sätt. Andra folk bedrev boskapsskötsel och var herdar. Åter andra levde av jakt och fiske och var lågt stående vildar. Detta är bakgrunden till Nilssons kulturantropologiska stadieteori. Kopplat till det arkeologiska treperiodssystemet hamnar vilden/jägaren/lappen i stenåldern, herden/kelten i bronsåldern och bonden/göten/ svensken i järnåldern. Cuviers upptäckt av att det funnits numera utdöda djur är även den viktig för arkeologin. Han var dock uttalad motståndare till evolutionstanken. Istället hade de utdöda djuren försvunnit genom enorma naturkatastrofer som flera gånger i grund förändrat världen. Därmed ses katastrofen som förklaring till förändringar. Sven Nilsson för över detta till arkeologin. Folk fördrivs av mer avancerade folk. Övergångarna mellan kulturer blir hårda och det finns skarpa gränser mellan olika folk och kulturnivåer.

Liksom Cuvier poängterar Nilsson betydelsen av museistudier för att nå sanningen om hållristningarna. Platsen har ingen större betydelse. Sanningen söker man istället genom att studera arkeologiska fynd i museisamlingar och jämföra dem med hållristningarna. Givetvis uppstår problem då så komplexa och stora fornlämningar som hållristningar skall föras till museet för vidare studier. Det är mot denna bakgrund vi skall förstå Nilssons avslutande tekniska funderingar om en metod för att kunna dokumentera hållristningarna. Det är i detta fall bättre att studera en avbildning av verkligheten än verkligheten själv. Ljungström poängterar likheten mellan centralmuseet och det naturvetenskapliga laboratoriet.

Att själv resa och samla in eller dokumentera fornlämningar var inte en metod som rekommenderades. Istället gällde det att ha tillgång till en stor, helst enorm, samling fornyfynd. Genom att bli så förtrogen som möjligt med denna kunde forskaren göra uttalanden om försvunna världar och utdöda kulturer. Kritiken mot resande antikvarier liknar den kritik som riktades mot resande naturhistoriker. Mannen på fältet saknar överblick. Han kan inte sätta in sina fynd i ett större sammanhang och de upptäckter han

gör är mer eller mindre slumpartade och styrs inte av vetenskaplig metodik.

Det vetenskapliga genombrottet

Det vetenskapliga genombrottet under 1830-talet inom arkeologin bestod, förenklat, av ett byte från en av Alexander von Humboldt inspirerad fornforskning till en inspirerad av Georges Cuvier. Förändringen inom teoribildningen berodde mindre på inomvetenskapliga upptäckter än på förändringar i naturvetenskapernas teoribildning, i deras sätt att se på världen och på vad som var vetenskap. Dessa förändringar var i sin tur beroende på förändringar i samhället. Humboldt reste i Sydamerikas djungler. Cuvier satt i Paris bland av andra insamlade föremål och levde ett borgerligt liv. Generationen av fornforskare före Nilsson och Thomsen – som Johan Haquin Wallman, Jacob Adlerbeth, Nils Johan Ekdahl, Leonard Fredrik Rääf med flera glömda profiler – var alla småstadsbor, godsägare eller boende på landet. Sven Nilsson var bondsonen som blev professor och som i allt väsentligt levde ett borgerligt liv. Thomsen var köpman och högborgerlig. Inom skönlitteraturen ersattes romantikens naturdyrkan av senromantikens och realismens borgerliga miljöer. Genombrottet bestod av att en ny samhällsklass skapade sina ramar för vad de ansåg vara arkeologi. »Arkeologin trädde fram som en ny form av rationalitet, med en medvetenhet om ett ovetenskapligt ursprung som måste bekämpas.» (Notelid 1996, s. 317) Därmed skapades förutsättningarna för det mytologiska ursprung som återberättas av arkeologihistoriker, där de tidiga borgerliga arkeologerna ses som heroer som bekämpar okunskap. Det tål att poängteras att man, då det begav sig, inte såg det alls på samma sätt. Det finns inget i den korrespondens jag sett mellan Wallman och Nilsson som tyder på att de betraktade sig som företrädare för olika skolor eller vetenskapliga nivåer. Myten om genombrottet har skapats av sentida arkeologer som sökt legitimitet i det förflutna.

Holmbergs hållristningar

Vi får inte glömma Erik Axel Holmberg och hans publikation om hållristningar som var anledningen till att Wallman och Nilsson sam-

manstrålade. Det blev på alla sätt ett lyckligt slut på historien. Både Wallman och Nilsson bedömde arbetet positivt och tillstyrkte att Vitterhetsakademien skulle bekosta renritning och tryckning av illustrationer. Akademien följde sina sakkunnigas utlåtande och sökte anslag hos Kongl. Maj:t för att ge Holmberg de 400 riksdaler som behövdes. Riksantikvarie Bror Emil Hildebrand valde att bifoga Sven Nilssons utlåtande till ansökan. Det var längre än Wallmans och dessutom skrivet av en professor. Det smällde ju högre än ett skrivet av en gymnasielektor. Dessutom låg Nilssons av Cuvier inspirerade synsätt närmare Hildebrands eget.

1848 kom så arbetet ut under titeln *Skandinaviens hällristningar. Arkeologisk afhandling* (Holmberg 1848). Det betraktas som Holmbergs huvudverk och blev en viktig publikation i hällristningsforskningens historia (Larsen 1942). Man kan i den färdiga boken se klara influenser från Sven Nilsson och hans utlåtande. Holmberg daterar hällristningarna till järnåldern baserat på att vildar som stenåldersmänniskorna inte kände till årder, vagnar, ridkonst eller järnvapen.

Jag hoppas ha kunnat visa att det finns många ännu outforskade sidor av arkeologins historia och förhistoria. Wallmans sätt att forska föll i glömska. Cuviers sätt att tänka blev förhärskande inom arkeologin. Så småningom hämtade man inspiration från nya storheter som Darwin. Detta får bli en annan historia. I den nutida postprocessuella arkeologin har man som en variant på det vildvuxna teoriträdet lyft fram landskapsarkeologi. Den kan baseras på en holistisk syn på landskap där minnen, traditioner, ortnamn och fornlämningar ses som delar av en helhet. Helst skall forskaren besöka och uppleva platser. Hur många vet idag att Johan Haquin Wallman gjorde detsamma för nästan 200 år sedan inspirerad av Humboldt och Schelling?

Referenser

Otryckta
KVHAA Protokoll 1844
Nordiska Museets arkiv
Antikvarisk-Topografiska arkivet
Linköpings stiftsbibliotek

- Tryckta
Baudou, E., 2004. *Den nordiska arkeologin – historia och tolkningar*. KVHAA. Stockholm.
- Eliasson, P., 1999. *Platsens blick: Vetenskapsakademien och den naturalhistoriska resan 1790–1840*. Idéhistoriska skrifter 29. Inst. f. idéhistoria, Umeå universitet.
- Gräslund, B., 1987. *The Birth of Prehistoric Chronology Dating methods and dating systems in nineteenth-century Scandinavian archaeology*. Cambridge University Press.
- Hegardt, J., 1996. Sven Nilsson and the Invention of Modern Man. *Current Swedish Archaeology* 4. Stockholm.
- 1997. *Relativ betydelse. Individualitet och totalitet i arkeologisk kulturteori*. OPIA 12. Inst. f. arkeologi och antik kultur, Uppsala universitet.
- Hildebrand, B., 1937. C.J. Thomsen och hans lärda förbindelser i Sverige 1816–1837. *Bidrag till den nordiska forn- och hävdaforskningens historia I–II*. KVHAA:s Handlingar 44:1–2. Stockholm.
- Holmberg, A.E., 1848. *Skandinaviens hällristningar Arkeologisk afhandling*. Stockholm..
- Larsen, H., 1942. Axel Emanuel Holmberg som arkeolog. *Vikarvet. Bohusläns Fornminnes- och Hembygdförbunds Årsbok 1942*. Lysekil.
- Latour, B. & Woolgar, S., 1986. *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts*. Princeton University Press.
- Ljungström, O., 2004. *Oscariansk antropologi. Etnografi, förhistoria och rasforskning under sent 1800-tal*. Hedemora/Uppsala.
- Nilsson, S., 1838. *Skandinaviska nordens ur-invånare. Ett försök i komparativa ethnografien och ett bidrag till människosläktets utvecklingshistoria*. Stockholm.
- Nordin, S., 1987. *Romantikens filosofi. Svensk idealism från Höijer till hegelianerna*. Lund.
- Notelid, M., 1996. Vetenskap och religion i negativ dialog. *Tor* 28. Uppsala.
- Stjernquist, B., 1983. Sven Nilsson som banbrytare i svensk arkeologi. Regnell, G. (red.). *Sven Nilsson. En lärd i 1800-talets Lund*. Lund.
- Wallman, J.H., 1822a. Ett Indiskt skriftecken ibland runorna. *Iduna* 9. Götiska förbundet. Stockholm.
- 1822b. Om Striden på Samsö. *Iduna* 9. Götiska förbundet. Stockholm.
- 1824. Om Odin och Budha. *Iduna* 9. Götiska förbundet. Stockholm.
- 1826. Historisk och Geographisk Afhandling om Skandinaviens bebyggande, efter Orientaliska och Vesterländska källor. *KVHAA:s Handlingar* 12. Stockholm.
- 1838. Öfversigt af Svenska fornlemningar, med anvisning till deras kändedom och beskrifning. *KVHAA:s Handlingar* 14. Stockholm.